

Bart Jan Spruyt: Hoe een film over een Duitse verzetsheld Amerika verdeelt

Posted on 7 december 2024 by Bart Jan Spruyt

Een film over het leven van de Duitse verzetsheld Dietrich Bonhoeffer heeft in Amerika tot pittige politieke debatten aanleiding gegeven. De film komt in het voorjaar naar Europa. Wat is er met die film aan de hand?

Recent is in de Verenigde Staten een film in première gegaan over een Duitse verzetsheld, de theoloog Dietrich Bonhoeffer (1906-1945). Die film (*Bonhoeffer: Pastor. Spy. Assassin*) zou vooral gebaseerd zijn op de biografie die de Amerikaanse schrijver en radiopresentator Eric Metaxas (1963) in 2010 over hem schreef (*Bonhoeffer: Pastor, Martyr, Prophet, Spy*).

Dat boek kreeg veel lof en werd een New York Times Bestseller, maar kreeg ook kritiek, stevige kritiek van andere Bonhoeffer-kenners. En nadat het boek tot een slecht en misleidend boek was uitgeroepen, werd ook Metaxas als persoon en intellectueel in diskrediet gebracht. Want vanaf 2016 ontpopte hij zich als een

aanhanger van Donald Trump.

‘Propaganda voor Trump’

Niet alleen een hele bent aan theologen heeft zich recent tegen Metaxas uitgesproken maar ook de familie Bonhoeffer zelf: Metaxas zou Bonhoeffer misbruiken door hem te annexeren, en die annexatie kreeg de vorm van een vereenzelviging van de strijd van Bonhoeffer tegen de nazi’s met de strijd van Trump en de Republikeinen tegen het grote kwaad van de Democraten. En nu is dus ook de film over Bonhoeffer uitgekomen, en die zou vooral op het boek van Metaxas gebaseerd zijn en dus ook onderdeel uitmaken van een soort christelijk-nationalistische propaganda voor Donald Trump.

Het gaat er ondertussen fel aan toe. In een podcast met tv-presentator Glenn Beck (die voor Fox heeft gewerkt) zei Metaxas dat de familie Bonhoeffer ‘gegarandeerd uit pro-Hamas-gekkies’ bestaat en dat deze ‘Joden hatende fanatiekelingen’ niet kunnen spreken voor ‘een man die stierf voor de Joden in Europa’.

Om deze verwarrende discussie te ontrafelen: wie was Bonhoeffer? Hoe zit het met die biografie van Metaxas? Wie is Metaxas? En is de film echt zo erg en misleidend?

Dietrich Bonhoeffer was een theoloog en predikant. Hij werd geboren in een welgestelde, Berlijnse familie die deel uitmaakte van het zogeheten *Bildungsbürgertum*: gezeten, hoog opgeleide, beschaafde burgers. Zijn vader was hoogleraar in de psychiatrie. Dietrich studeerde theologie, bleek al gauw zeer begaafd (hij promoveerde op zijn eenentwintigste), en groeide uit tot een van de meest invloedrijke theologen van de twintigste eeuw.

Dat kwam niet alleen door zijn beroemde boek over *Navolging* (over hoe je als christen in navolging van Christus moet leven), maar vooral door de brieven die hij vanuit de gevangenis schreef en die na zijn dood onder de titel *Verzet en overgave* zijn uitgegeven. Bonhoeffer belandde in de gevangenis omdat hij zich tegen het nazisme, tegen de Duitse Rijkskerk en tegen de Führer uitsprak. Hij werd onderdeel van het Duitse verzet, wist van de plannen om Hitler via een aanslag te doden (de beroemde mislukte aanslag door kolonel Claus von Stauffenberg op 20 juli 1944), en toen die betrokkenheid aan het licht kwam, werd hij helemaal tegen het einde van de oorlog, op 9 april 1945, in concentratiekamp Flossenbürg opgehangen – op persoonlijk bevel van de Führer.

In de maanden die aan zijn dood voorafgingen filosofeerde hij in brieven aan zijn vriend Eberhard Bethge over de vraag hoe de kerk, die zich zozeer had geblameerd, na de oorlog het christelijk geloof nog ter sprake kon brengen. De kerk moest een 'religieloos christendom' uitdragen, een geloof dat niet meer gebaseerd was op de grote vooronderstellingen uit het verleden (wij mensen zijn door God geschapen, wij zijn zondaren, wij zullen eens sterven en dan voor God verantwoording moeten afleggen over onze gedachten en daden, en we hebben dus een Verlosser nodig), maar in plaats van een sterke God voor zwakke mensen een zwakke God voor zich sterk wanende mensen moeten verkondigen.

Gedachtenexperimenten

Tenminste, dat leek hij te denken – hij uitte deze gedachten als evenzovele gedachtenexperimenten in een onvoltooide briefwisseling die door zijn vroege dood op 39-jarige leeftijd werd afgebroken. Maar hele hordes theologen vonden het prachtig: niet meer de oude orthodoxie, maar een theologie die het opnam voor zwakke en vertrapte mensen en dus een politiek linkse agenda leek te legitimeren.

De hoeder van dit Bonhoefferbeeld was de reeds genoemde Bethge, die zich na de oorlog opwierp als de grote Bonhoeffer-uitgever, Bonhoeffer-interpreet en Bonhoeffer-biograaf (1968). Toen er meer en meer over Bonhoeffer bekend werd door de grote uitgave van zijn verzamelde werken, begon dit beeld al een beetje te kantelen, maar de biografie die Metaxas over hem schreef ging nog verder.

Hij tekende Bonhoeffer niet als een moderne, progressieve theoloog, maar als iemand die in zwarte kerken in Harlem, New York, tot geloof was gekomen en eigenlijk veel orthodoxer was, zo niet een soort vrome, Amerikaanse *evangelical* (een soort protestantse fundamentalist). Het goed geschreven boek werd, zoals gezegd, een bestseller en werd in vele talen vertaald. De Nederlandse, inmiddels uitverkochte vertaling verscheen in 2012.

Metaxas' interpretatie bleef niet onaangevochten. Het beeld van Bonhoeffer, zo luidde de kritiek, was historisch onjuist, klopte theologisch niet en was filosofisch nogal naïef: Metaxas had Bonhoeffer gegijzeld en hem voor zijn eigen evangelische karretje gespannen. Metaxas kwam nog verder onder kritiek te liggen omdat hij zich vanaf 2016 als een enthousiast aanhanger van president Trump ontpopte. Dat was voor velen zijn definitieve ontmaskering.

In 2019 publiceerde Metaxas twee kinderboeken over Trump: *Donald Builds the Wall* en *Donald Drains the Swamp*, met negatieve passages over een boos meisje dat een beetje leek op Alexandria Ocasio-Cortez (een linkse, activistische Democrate) en een boos, oud mannetje dat veel weg had van Bernie Sanders. Erger nog: na de verkiezingen van 2020 steunde Metaxas het Trump-kamp door mee te gaan in de beschuldiging dat het verkiezingsresultaat (winst voor Biden) mede door fraude tot stand was gekomen.

En Metaxas claimde daarbij niet alleen dat Jezus aan de kant van Trump stond, maar ook dat hij zelf bereid was deze strijd tegen de gestolen verkiezingen 'tot de dood toe' te strijden, tot 'de laatste druppel bloed'. Op sociale media plaatste hij een foto van een pistool boven op een Bijbel. Er was sprake van een 'Bonhoeffer moment': een historische situatie waarin niet-gewapend verzet moet overgaan in iets wat leek op Bonhoeffers instemming met een gewelddadige poging om een tiran te stoppen. En niet alleen Metaxas bleef zich bij dit alles op zijn held Bonhoeffer beroepen. Ook in de conservatieve politieke blauwdruk voor de komende regeerperiode van Trump (Project 2025) wordt Bonhoeffers naam enkele keren in zeer positieve zin vermeld.

Christelijk-nationalistische retoriek

Door dit beroep van rechts op Bonhoeffer dreigde diens naam te worden bezoedeld. En daarom gaven zowel een groep theologen als de familie Bonhoeffer recent een verklaring uit waarin zij zich nadrukkelijk distantieerden van deze inrekening. De 59 theologen ergeren zich aan de christelijk-nationalistische retoriek om de tegenstander weg te zetten als nazi's en de eigen strijd tegen de Democraten gelijk te stellen aan de strijd van Bonhoeffer tegen de nazi's. Hun petitie is inmiddels meer dan vierduizend keer ondertekend.

In een open brief sprak de familie Bonhoeffer (86 van de honderd achterneven en -nichten van Dietrich Bonhoeffer) zich uit tegen de vervalsing en het misbruik van Bonhoeffers naam door 'rechts-extreme antidemocraten, vreemdelingenhaters en godsdienstige ophitsers'.

Verontwaardigd was de familie over een post op Instagram door de producent van de nieuwe Bonhoeffer-film, Angel Studios. Daarop staat een afbeelding van de Bonhoeffer uit de film met een pistool in zijn hand, met daarbij de woorden: '*The battle against tiranny begins now. Watch Bonhoeffer: Pastor. Spy. Assassin*.' De

levensstrijd van Bonhoeffer, aldus de familie, had juist bestaan in zijn verzet tegen enghartigheid, onvrijheid en uitsluiting. Juist die kern van zijn denken moet naar voren worden gebracht in een tijd van 'intolerantie, antisemitisme, racisme en vreemdelingenhaat, van nationalisme en autoritaire tendensen'. Deze veroordeling van zijn persoon heeft Metaxas weer verleid tot de wilde beschuldigingen die hij aan tafel bij Glenn Beck uitte.

Om Bonhoeffer van de weeromstuit, tegen zijn annexatie door Republikeinen als Metaxas in, als een moderne inclusiviteitsdenker voor te stellen, zoals de theologen en de familie hebben gedaan, is net zo onhistorisch en misleidend als het beeld dat zij zeggen te bestrijden. Als conservatief en monarchist was Bonhoeffer politiek nogal rechts.

Belangrijker dan dat is een ander punt: de historische Bonhoeffer was een aarzelende figuur, die er helemaal niet zo van overtuigd was dat hij als christen en theoloog de juiste beslissing nam door zich in te laten met plannen om een aanslag op Hitler te plegen. Wat hij deed, was weliswaar noodzakelijk en geboden, maar tegelijk een daad die in ethisch opzicht alleen maar verkeerd kon worden genoemd, fout, moreel onjuist, een daad waarvoor hij boete moest doen en aan God vergeving moest vragen. Een moord kon immers nooit gerechtvaardigd worden.

Van die scrupules van de historische Bonhoeffer heeft de Bonhoeffer van de film geen enkele last. Hij is vanaf het begin vastberaden: hij spreekt zich niet alleen als dominee vanaf het begin tegen de nationaalsocialistische annexatie van de Duitse kerk uit, maar blijkt ook zeer gedecideerd in zijn bereidheid tot handelen. '*Our silence in the face of evil is itself evil. Not to act is to act*'. En dat soort *one-liners* meer, die nooit uit de mond van Bonhoeffer zijn opgetekend.

Soeverein en ongrijpbaar

In een dramatisering van een leven in oorlog ontkom je misschien niet aan dit soort versimpelingen. In de film is Bonhoeffer een held, die zich aan de hand van een helder moreel kompas tegen het kwaad uitspreekt en graag bereid is vuile handen te maken. Dat betekent echter niet dat we in deze film de opvattingen van Eric Metaxas zouden tegenkomen. De maker van de film, Todd Komarnicki, heeft ook bij hoog en bij laag ontkend dat het boek van Metaxas zijn inspiratiebron is geweest. Hij heeft Bonhoeffer zelf gelezen en meer dan één biografie.

Van christelijk-nationalistische propaganda voor Trump-achtige politici is nergens sprake. Er ligt in de film nergens een pistool op een Bijbel. Er is geen enkele passage die grond zou bieden voor de overtuiging dat Joe Biden een net zo groot kwaad is als Adolf Hitler en daarom met een gewelddadige bestorming van het Capitool zou mogen worden gestopt. U kunt de film straks gerust gaan kijken.

Aan het begin van de film wordt Bonhoeffer achterna gezeten door zijn broer Walther en probeert hij onzichtbaar te verdwijnen. Als Walther zijn achtervolging voortzet, rennen ze ook door de studeerkamer van vader Bonhoeffer. En die raadt Walther aan zijn vangpartij maar te stoppen: '*You will never catch that boy!*' En zo is het. Metaxas en deze film hebben Bonhoeffer niet 'gevangen'. Hij blijft soeverein en ongrijpbaar overeind.

Bart Jan Spruyt *is historicus en journalist. Zijn columns over politiek en samenleving verschijnen iedere zaterdag in Wynia's Week.*

Wynia's Week *verschijnt drie keer per week,* **156 keer per jaar***, met even onafhankelijke als broodnodige artikelen en columns, video's en podcasts. U maakt dat samen met de andere donateurs mogelijk. Doet u weer mee,* **ook in het nieuwe jaar 2025***? Kijk* ***HIER****. Hartelijk dank!*